

ПРАВОВА ПРИРОДА 3 % РІЧНИХ ЗА СТАТТЕЮ 625 ЦК УКРАЇНИ

У статті досліджено правову природу норми ст. 625 Цивільного кодексу України, якою встановлюється сплата 3 % річних, що сплачуються боржником у разі прострочення ним виконання грошового зобов'язання. Проаналізовано акти цивільного законодавства України та судову практику застосування ст. 625 ЦК. У статті визначено види зобов'язань, щодо яких може застосовуватися норма ст. 625 ЦК, встановлено співвідношення 3 % річних з платою за користування грошовими коштами, неустойкою, а також мірами цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: грошове зобов'язання, неустойка, відповідальність, проценти.

Цивільний кодекс України містить чимало норм, спрямованих на врегулювання відносин у сфері відшкодування збитків, завданих невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язань, а також інших форм відповідальності за їх невиконання.

Однією з найбільш спірних у цивілістичній літературі та судовій практиці є норма ст. 625 ЦК України, відповідно до ч. 2 якої боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом [1].

У судовій практиці відсутнє єдине тлумачення вказаної норми, що призводить до неоднозначного застосування ст. 625 ЦК. Так, в одних випадках суди розглядають 3 % річних за ст. 625 як різновид неустойки, в інших – як ще один, додатковий вид санкцій за прострочення зобов'язання. Адже передбачається, що така санкція має застосовуватись одночасно, незалежно від вини боржника та сплати ним неустойки (пені) за порушення виконання зобов'язання. Тому в судовій практиці немає єдності щодо тлумачення видів договорів, оскільки суди не можуть визначитися, до яких саме договорів слід застосовувати цей вид санкцій: до договорів, у яких не встановлені проценти за користування (безпроцентні позики); до договорів, у яких не встановлена пеня; до всіх видів грошових зобов'язань без будь-яких винятків.

Види зобов'язань, щодо яких може застосовуватись така форма відповідальності

Ст. 625 ЦК встановлює, що зазначені проценти сплачуються боржником за прострочення ним саме грошового зобов'язання.

ЦК не містить конкретного визначення грошового зобов'язання, проте воно міститься в ст. 1 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992, відповідно до якого – це зобов'язання боржника заплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового договору та на інших підставах, передбачених цивільним законодавством України [2].

Отже, можна виділити такі ознаки грошових зобов'язань:

1. Вони можуть виникати на підставі договорів та інших видів юридичних фактів, наприклад, публічної обіцянки винагороди, знахідки (відшкодування витрат, пов'язаних з розшуком власника речі та винагороди), судового рішення про сплату грошових коштів як форми договірної чи позадоговірної (деліктної) відповідальності тощо.

2. Гроші можуть виступати як **предметом зобов'язання** (договір дарування чи пожертви грошових коштів, позики, окремі види банківських договорів (кредитний, договір банківського вкладу (рахунку) та ін.)), так і **ціною договору** (купівлі-продажу, поставки, найму, договорів про виконання робіт чи надання послуг).

3. Цей вид зобов'язань обумовлює наявність у боржника обов'язку зі сплати грошових коштів. Проте це не означає, що це має бути єдиний обов'язок боржника, адже більшість договорів зобов'язань передбачає сукупність прав та обов'язків у боржника. Водночас ст. 625 ЦК стосується випадку невиконання боржником саме обов'язку зі сплати грошових коштів, незалежно від того, чи виконані боржником інші обов'язки, чи ні.

4. ЦК встановлює певні правила щодо способу виконання грошового зобов'язання, а саме: грошові зобов'язання мають виконуватися у валюті України (якщо інше не передбачено

законом – ст. 533 ЦК), у готівковій чи безготівковій формі (залежно від виду зобов'язання та вимог закону), з використанням платіжних документів тощо.

5. Для грошових зобов'язань передбачається можливість їх виконання як самим боржником, так і третьою особою або шляхом внесення суми боргу в депозит нотаріуса.

6. Ст. 532 визначено місце виконання грошових зобов'язань, яким є місце проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа – її місцезнаходження на момент виникнення зобов'язання.

7. Лише для грошових зобов'язань встановлюється можливість збільшення суми зобов'язання в разі збільшення встановленого законом неоподаткованого мінімуму доходів громадян (щодо суми, що виплачується за грошовим зобов'язанням фізичній особі на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, за договором довічного утримання (догляду) та в інших випадках, встановлених договором або законом) – ст. 535 ЦК.

8. Лише для грошових зобов'язань передбачається плата за користування чужими грошовими коштами (ст. 536 ЦК).

Отже, на підставі викладеного можна дійти висновку, що норми ст. 625 ЦК застосовуються до всіх видів грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено законом.

Співвідношення 3 % річних з платою за користування грошовими коштами за ст. 536 ЦК

Відповідно до ст. 536 ЦК України за користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язаний сплачувати проценти, якщо інше не встановлено договором між фізичними особами, розмір яких встановлюється договором, законом або іншим актом цивільного законодавства.

Зазначена стаття міститься в главі 48 ЦК «Виконання зобов'язання», що свідчить, зокрема, про те, що ця норма застосовується у випадках, не пов'язаних з порушенням боржником зобов'язання, тобто є одним із способів належного виконання зобов'язання.

ЦК України і в інших статтях передбачає проценти за користування грошовими коштами. Так, відповідно до ст. 1048 ЦК позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом, розмір і порядок яких встановлюються договором, а якщо він не встановлений договором – їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. Ч. 2 ст. 1048 також встановлені

випадки, коли договір позики вважається безпроцентним.

Також проценти за користування грошовими коштами передбачаються ЦК для договору банківського рахунку. Так, відповідно до ст. 1070 за користування грошовими коштами, що знаходяться на рахунку клієнта, банк сплачує проценти, сума яких зараховується на рахунок, якщо інше не встановлено договором банківського рахунку або законом. У зазначених вище статтях проценти за користування грошовими коштами не пов'язуються з відповідальністю за невиконання чи неналежне виконання зобов'язання.

Однак законодавство також містить певні винятки з цього правила. Так, відповідно до ст. 692 ЦК у разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати процентів за користування чужими грошовими коштами. Ст. 1214 «Відшкодування доходів від безпідставно набутого майна і витрат на його утримання» передбачається, що в разі безпідставного одержання чи збереження грошей нараховуються проценти за користування ними в порядку, встановленому ст. 536 ЦК. Як видно зі змісту наведених статей, законодавство містить відсилочну норму саме до ст. 536 ЦК, а не до ст. 625 з метою визначення розміру такої плати. Отже, законодавство надає пріоритет у застосуванні в перерахованих випадках саме плати за користування грошовими коштами, передбаченої ст. 536 ЦК, проте це не виключає можливості одночасного застосування і норм ст. 625 ЦК у разі прострочення боржником грошових зобов'язань.

Отже, на підставі викладеного можна зробити такі висновки:

1. Проценти за користування грошовими коштами сплачуються боржником у грошовому зобов'язанні за загальним правилом, не пов'язуються з фактом невиконання або неналежного виконання зобов'язання і являють собою один із способів належного виконання зобов'язання.

2. Проценти за користування грошовими коштами можуть сплачуватися боржником у разі неправомірного користування чужими грошовими коштами або в разі прострочення оплати товару за договором купівлі-продажу.

3. Три проценти річних є різновидом цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань, а тому не може застосовуватися як спосіб належного виконання грошового зобов'язання, адже для цього є спеціальна норма – ст. 536 ЦК, якою встановлюються проценти за користування грошовими коштами.

Чи є 3 % річних мірою цивільно-правової відповідальності?

Цивільно-правова відповідальність є одним із засобів впливу на учасників цивільних правовідносин, який визначається межами дозволеної та необхідної поведінки [3, с. 360]. Цивільно-правова відповідальність відрізняється від інших видів юридичної відповідальності тим, що вона полягає в покладенні на особу порушника невігідних майнових наслідків додаткового характеру. Отже, для того, щоб визначити, чи є 3 % річних мірою цивільно-правової відповідальності, потрібно з'ясувати, чи притаманні цьому обов'язку всі ознаки цивільно-правової відповідальності.

Так, для настання цивільно-правової відповідальності має бути наявний склад цивільного правопорушення, до якого включаються такі елементи, як протиправна поведінка, шкода, причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою, а також вина.

Як уже зазначалося вище, цивільне законодавство пов'язує сплату 3 % річних із фактом прострочення боржником виконання зобов'язання. Прострочення боржником виконання зобов'язання є порушенням виконання зобов'язання відповідно до ст. 612 ЦК – якщо боржник не приступив до виконання зобов'язання або не виконав зобов'язання у строк, встановлений договором або законом.

У ч. 2 ст. 612 визначено такі підстави відповідальності боржника за прострочення зобов'язання: боржник відповідає за завдані простроченням збитки і за неможливість виконання, що настала після прострочення. У ст. 614 також зазначено, що особа, яка порушила зобов'язання (в нашому випадку це боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання), несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Отже, як видно зі змісту наведених норм, 3 % річних є мірою цивільно-правової відповідальності, яка настає в разі прострочення боржником виконання грошового зобов'язання.

Співвідношення 3 % річних з неустойкою

Неустойка є одним з видів забезпечення виконання зобов'язання. Відповідно до ст. 549 ЦК неустойкою (штрафом, пенєю) є грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторіві в разі порушення боржником зобов'язання. Пенєю є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день

прострочення виконання. Ст. 550 визначаються підстави виникнення права на неустойку, відповідно до якої право на неустойку виникає незалежно від наявності в кредитора збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. Відповідно до ч. 3 ст. 550 ЦК України кредитор не має права на неустойку в разі, якщо боржник не відповідає за порушення зобов'язання згідно із ст. 617 ЦК. Отже, в цьому разі ми маємо усічений склад цивільного правопорушення, який складають тільки протиправна поведінка боржника та вина. При цьому ЦК не визначає загальний розмір неустойки, надаючи сторонам зобов'язання можливість самостійного визначення її розміру договором. Крім того, ст. 551 передбачає можливість визначення розміру неустойки актами цивільного законодавства. Таким прикладом є норми ст. 1-2 ЗУ «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», відповідно до яких платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочку платежу пеню в розмірі, що встановлюється за згодою сторін, обчислюється від суми простроченого платежу та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня. При цьому обмеження пені в грошових зобов'язаннях подвійною обліковою ставкою Національного банку України, що діяла в період, за який сплачується пеня, поширюється на правовідносини, суб'єктами яких є лише підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності (підприємці) [4].

Відмінності між 3 % річних і неустойкою:

- 1) різний склад цивільного правопорушення: для 3 % річних – це повний склад, а для неустойки – усічений склад;
- 2) різний предмет: предметом неустойки може бути грошова сума, рухоме і нерухоме майно, а предметом 3 % річних – лише грошові кошти;
- 3) різна правова природа: неустойка є видом забезпечення виконання зобов'язання і формою цивільно-правової відповідальності водночас; 3 % річних є лише формою цивільно-правової відповідальності;
- 4) різні підстави виникнення: для неустойки – це договір для договірної неустойки і закон для законної, при цьому слід враховувати норму ст. 548, яка визначає, що виконання зобов'язання (основного зобов'язання) забезпечується, якщо це встановлено договором або

законом. Отже, якщо договором розмір неустойки не визначений, а в законі відсутнє застереження про можливість її сплати, права на неустойку не виникає і вона не може бути сплачена. На відміну від 3 % річних, які сплачуються незалежно від домовленості сторін, адже вони можуть врегулювати договором лише інший розмір процентів, а не відмовитись від неї взагалі. Тому ці відсотки підлягають сплаті в силу прямої вказівки закону.

Власне, до такого ж висновку дійшов і Вищий господарський суд України, який у п. 1.15 своєї постанови зазначив, що «правова природа пені, згаданих нарахувань та процентів річних є різною і, відповідно, по-різному здійснюється нарахування цих сум та обчислення позовної давності щодо їх стягнення з боржника» [5].

Дещо по-іншому розуміє правову природу 3 % річних Апеляційний суд м. Києва, в узагальненнях судової практики якого зазначено таке: «Якщо розглядати застосування санкцій, встановлених ч. 2 ст. 625 ЦК України як додатковий засіб захисту прав кредитора від знецінення грошових коштів одночасно з відшкодуванням інфляційних втрат, що застосовується до всіх без

винятків правовідносин, які мають ознаки грошового зобов'язання (боржник має сплатити грошові кошти кредитору (стягувачу), то цілком логічно застосування цих санкцій до правовідносин, які є наслідком ухвалення рішення про стягнення коштів з однієї фізичної особи на користь іншої (при вирішенні спорів про поділ майна зі стягненням компенсації, спорів про відшкодування шкоди) при ухиленні боржника від виконання судового рішення» [6].

Отже, слід відзначити, що ст. 625 встановлює особливий вид санкцій за прострочення боржником грошового зобов'язання, які являють собою міру цивільно-правової відповідальності, що застосовується до всіх грошових зобов'язань у розмірі 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. При цьому норми ст. 536 ЦК, які встановлюють плату за користування чужими грошовими коштами, не є формою цивільно-правової відповідальності, а є різновидом способу виконання грошових зобов'язань. 3 % річних не є різновидом неустойки, адже мають інші підстави для їх нарахування, на відміну від неустойки.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями : станом на 03.03.2016). – К. : Паливода А. В., 2016. – 300 с.
2. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed20111016>. – Назва з екрана.
3. Цивільне право : підручник : у 2 т. – Т. 1 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бетова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Харків : Право, 2011. – 656 с.
4. Рішення Конституційного Суду України від 11.07.2013 № 7-рп/2013 у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-13>. – Назва з екрана.
5. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : Постанова Пленуму ВГСУ від 17.12.2013 № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>. – Назва з екрана.
6. Апеляційний суд міста Києва : Узагальнення судової практики застосування статті 625 Цивільного кодексу України [Електронний ресурс]. – 01.02.2013. – Режим доступу: <http://www.krapka.org.ua/узагальнення-судової-практики-апеля/>. – Назва з екрана.

I. Dzera

THE LEGAL NATURE OF 3 % PER ANNUM UNDER ARTICLE 625 OF THE CIVIL CODE OF UKRAINE

This article examines the legal nature of the norms of Article 625 of the Civil Code, which sets the payment of 3 % per annum to be paid by the debtor in case of delay in execution of a monetary obligation. The analysis targets the Ukrainian civil legislative acts and judicial practice of application of Article 625. The article defines the types of obligations in respect of which Article 625 of the Civil Code can be applied, as well as establishes the relationship of the 3 % annual fee for the use of cash with the use of penalties and measures of civil liability.

The article provides the research on the legal nature of the Civil Code of Ukraine Art. 625 determining the annual 3 % payment paid by the debtor in case of monetary duty untimely payment. The paper examines Ukrainian civil legislation acts as well as court practice applying Art. 625 of the Civil Code of Ukraine.

It is determined that Art. 625 of the Civil Code of Ukraine norm is one of the most controversial in the civil legal scholarship as well as court practice. Para. 2 of the abovementioned article states that the debtor

who made untimely payment of the monetary duty on creditor's claim is obliged to pay the amount of debt considering also the adopted inflation index for the whole time of the undue payment, and also annual three percent applied to the amount due if other percentage amount is not provided by the law or by the contract.

Legal practice lacks a sole interpretation of the abovementioned norm, which leads to different applications of the Civil Code of Ukraine Art. 625. In some cases courts refer to annual 3 % (Art. 625) as to the type of surcharge. In other cases it is referred to as an additional sanctions type applied to undue payments. Such sanction should be applied simultaneously, regardless of the debtor's liability and his/her surcharge payment for undue payment claims. Therefore the court practice lacks a unified interpretation of certain contract types, while the courts cannot determine which contract type this sanction type should be applied to, whether it be the contracts lacking percentage determination or to the contracts lacking determined surcharge norms, or to all contract types applicable to monetary duties without any exceptions.

The article determines the types of duties subject to Art. 625 of the Civil Code of Ukraine application. It sets the relation of annual 3 % with monetary costs usage payment, surcharge and the means of civil liability. It is determined that annual 3 % is a mean of civil liability applicable in case of monetary undue payment by the debtor.

Keywords: monetary obligation, penalty, responsibility, percent.

Матеріал надійшов 19.03.2016

УДК 341.49

T. Kyselova

SOCIO-LEGAL FUNCTIONS OF COMMERCIAL CONTRACTS

The paper contrasts socio-legal research of commercial contractual relationships to conventional legal analysis of contracts. It reviews the works of scholars in various disciplines including law, economics, and management, and suggests that the most fruitful way to understand the actual role of contracts in business is to analyze their socio-legal functions, such as trust-building, communication channelling or symbolic ritual, within a wider socio-political context of this society.

Keywords: commercial contracts, socio-legal research, law and society approach.

Classic contract law in the Romano-Germanic, common law, and post-socialist traditions alike has treated contracts permissively. In traditional common law textbooks, contract is defined as an exchange of promises for which, if breached, the law will provide a remedy [1, p. 1022–1033]. In Ukraine, in transition from a socialist to a post-socialist law tradition and in common with the Civil Law tradition, contract is defined as “an agreement of two or more parties aimed at establishment, change or termination of civil law

rights and obligations” [2]. Although there is quite a difference between these definitions, they both are based on similar general assumptions that a transaction under a contract is discrete; the identities of the parties are irrelevant; agreements and performance are clear and complete; issues of opportunism and of trust do not arise; the personal involvement of the parties is minimized; no significant histories nor likely future relations exist; and that if any problems occur, they can be remedied by the application of the law [3; 4].